

موانع و راهکارهای تحکیم نهاد خانواده از منظر سیره و آموزه‌های رضوی

اسماعیل خارستانی* - فاطمه سیفی**

چکیده

عملکرد خانواده به‌عنوان واحد اجتماعی، نقش انکارناپذیری در برقراری نحوه تعامل‌ها و واکنش‌های اجتماعی داشته و عملکرد سالم و سازنده، ضامن سلامت و نشاط جامعه خواهد بود. فرد، تحت تأثیر روابط سالم حاکم بر خانواده، شیوه‌های ارتباط‌پذیری و تعامل‌های سازنده با جامعه را یاد می‌گیرد. بر عکس، هرچه خانواده دارای عملکرد بد و آشفته باشد به همان نسبت سلامت آن جامعه بیشتر تهدید می‌شود. هدف اساسی مقاله حاضر بررسی موانع و راهکارهای تحکیم نهاد خانواده از منظر سیره و آموزه‌های رضوی بوده که به روش توصیفی و از نوع تحلیل اسنادی انجام شده است. در این ارتباط کلیه اطلاعات و منابع مربوط به موضوع گردآوری شده و به شیوه کیفی به ارائه یافته‌های پژوهشی پرداخته شده است.

نتیجه بررسی نشان می‌دهد که پابندی به آموزه‌های دینی و عمل به سیره و اندیشه‌های معصومین^(ع) سد محکمی در برابر موانع تحکیم نهاد خانواده خواهد بود. برای تحکیم روابط میان اعضای خانواده باید با ایجاد فضایی عاطفی و با درک نیازها و خواسته‌های مشروع طرفین اقدام کرد. عمل به آموزه‌های دین مبین اسلام به‌ویژه سیره و آموزه‌های امام رضا^(ع) به‌طور مستقیم رفتارهای فردی را کنترل می‌کند و به‌طور غیرمستقیم از طریق بهبود روابط بین اعضای خانواده، موجب استحکام بیشتر نهاد خانواده می‌شود.

کلیدواژه‌ها

امام رضا^(ع)، نهاد خانواده، تحکیم، موانع، راهکارها، سیره و آموزه‌های رضوی

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۰۹/۱۳
kharestani57@yahoo.com
f.seyfi2009@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۷/۰۸
* دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت
** کارشناس ارشد مدیریت فرهنگی

خانواده بنیادی‌ترین نهاد جامعه انسانی است، که همواره به اشکال گوناگونی در طی تاریخ وجود داشته است. این نهاد با کارکردها و نقش‌های مختلفی که بر عهده دارد در تنظیم زندگی اجتماعی انسان نقش مهمی را ایفا می‌کند، چراکه انسان در درون خانواده متولد شده، رشد یافته و بسیاری از امور و مفاهیم را از خانواده فرامی‌گیرد و همواره با آن سروکار دارد. مهم‌ترین تجربه‌های انسانی، که اساسی‌ترین عوامل شکل‌دهنده شخصیت محسوب می‌شود، در درون خانواده نمود پیدا می‌کند و آموختن زبان، آداب و رسوم و برقراری روابط اجتماعی، ظهور افکار و اندیشه‌ها و همچنین جهت‌دهی به شخصیت انسان هم از خانواده شروع می‌شود، به همین جهت خانواده تأثیر عمده و عمیقی بر دیگر نهادهای اجتماعی خواهد داشت.

خانواده‌هایی که دارای عملکرد مطلوب هستند، مشکلات خود را در زمان‌بندی‌های خاص حل می‌کنند و از فلج و خشک کردن فرایندهای تعاملی در خانواده اجتناب می‌کنند. خانواده‌های سالم و بالنده شیوه‌های رفتاری ناموفق در حل مشکلات را رها ساخته و به جستجوی راهبردهای نو و خلاق می‌پردازند، در حالی که خانواده‌های مشکل‌دار به انکار مشکل می‌پردازند یا سعی می‌کنند آن‌را بر اساس منطق روزمره و شیوه‌های ناکارآمد و هیجانی حل کنند (ویرجنیاستیر، ۱۳۷۶). بدون تردید، خانواده‌های لجام‌گسیخته و متزلزل، جامعه متزلزل را پدید می‌آورند. جامعه‌ای که در آن نشانی از خانواده سالم یافت نشود، میزان طلاق روز به روز بالا می‌رود و ازدواج‌های مطلوب و برنامه‌ریزی‌شده کمتر صورت می‌گیرد. به‌طور کلی، ریشه بسیاری از کجروی‌های اجتماعی را باید در خانواده جستجو کرد (شعاع‌کاظمی، ۱۳۸۴: ۴۴).

از نظر اسلام، در زندگی خانوادگی، اصل، وجود فضایی آرام و محبت‌آمیز است که زن و شوهر باید سعی کنند در محیط خانواده میان اعضا آرامش به‌وجود آید و روز به روز این آرامش و محبت بیشتر شود.

موانع و راهکارهای تحکیم نهاد ... ❖ ۱۰۹

❖ سال دوم، شماره هفتم، پاییز ۱۳۹۳

در حالی که دنیای امروز، علی‌رغم پیشرفت‌های حیرت‌انگیز در علم و صنعت، در مسئله خانواده با وجود اینکه در زندگی انسان ضرورتی روشن دارد با مشکلات بزرگی رو به‌رو است به‌نحوی که در حال فروپاشی و از دست دادن بسیاری از کارایی‌های خود بوده و دچار مشکلات و چالش‌های اساسی شده و حتی گاهی اساس و تمامیت آن نیز زیر سؤال رفته است (بهشتی، ۱۳۷۷: ۳۳).

خانواده‌ای که در سیره و آموزه‌های رضوی طراحی می‌شود، مکتبی است که اعضای آن مدارج تعالی را طی می‌کنند و به حیات طیبه راه می‌یابند. افراد در خانواده، علاوه بر تأمین حقوق دنیوی خود نظیر امنیت، آرامش، تغذیه، بهداشت مناسب، تحصیل علوم و... حقوق معنوی خود را نیز جستجو می‌کنند. زن و مرد موظف به ایجاد زمینه مقتضی و رفع موانع برای دستیابی یکدیگر به این حقوق هستند.

خانواده و چگونگی روابط میان اعضاء خانواده و نحوه ارتباط والدین با فرزندان، در شکل‌گیری شخصیت و رشد اجتماعی، عاطفی و عقلانی فرزندان، نقش و اهمیت زیادی دارد. در فرهنگ اسلامی، خانواده، به‌مثابه دژ استوار و نهادی مقدس از جایگاهی اساسی برخوردار بوده و بیشترین مسئولیت را در رشد و تحول، تربیت و تعالی و سعادت انسان بر عهده دارد. اساس تشکیل خانواده و ازدواج در نظام الهی شامل رسیدن به آرامش روان و آسایش خاطر، پیمودن طریق رشد، نیل به کمال انسانی و تقرب به ذات حق است.

از این‌رو مسئله اصلی بررسی حاضر این است که چه موانعی در تحکیم نهاد خانواده وجود دارد؟ و راهکارهای غلبه بر این موانع کدامند؟ برای پاسخ به این مسئله از سیره و آموزه‌های امام رضا^(ع) استفاده شده تا با بهره‌گیری از این آموزه‌ها نهاد خانواده را از تهدید و خطر فروپاشی حفظ کنیم و در جهت تحکیم آن بکوشیم.

پیشینه

در اینجا به تعدادی از پژوهش‌هایی که با موضوع بررسی پیش‌رو ارتباط دارد و ما را در رسیدن به تحقیقی جامع و کاربردی یاری می‌کند، اشاره می‌شود:

❖ سال دوم، شماره هفتم، پاییز ۱۳۹۳

در پژوهشی که توسط حیدری انجام شد این نتیجه به دست آمد که بین دین‌داری و رضامندی خانوادگی رابطه وجود دارد. هر قدر نگرش دینی افراد قوی‌تر باشد، رضایت از زندگی آنان افزایش می‌یابد. یعنی هر چقدر اعتقاد به خداوند و دستورهای او محکم‌تر باشد، زندگی زناشویی از ثبات بیشتری برخوردار بوده و آرامش بیشتری در خانواده حاکم خواهد بود (حیدری، ۱۳۸۵).

در پژوهشی که نصیب البکاء و همکاران انجام دادند و در آن به مقایسه عوامل فردی، اجتماعی و شخصیتی افراد در زوج‌های سازگار و ناسازگار کرمانی پرداختند، به این نتیجه رسیدند که عواملی همچون امور مالی، رابطه جنسی و باورهای مذهبی در گسستگی زندگی تأثیرگذار هستند و اعتقاد مذهبی نقش زیادی در استحکام خانواده دارند (میراحمدی زاده و همکاران، ۱۳۸۰: ۵۷).

موسوی (۱۳۷۷) در تحقیق خود به این نتیجه رسید که عوامل اقتصادی، اعتقاد مذهبی، آداب و سنن اجتماعی، ارضای عاطفی زوجین و تفاهم بر رضایتمندی زناشویی و تحکیم خانواده تأثیر دارد.

یافته‌های هوارث و هوپنر نشان داد که محیط بحرانی در خانواده، کنترل قهرآمیز والدین و گفتمان مسلط در خانواده شرایط مهمی هستند و بیکره‌بندی ویژه‌شان با توجه به تأثیر فرهنگ و خانواده در ایجاد اختلال‌ها نقش مؤثری دارند (Haworth-, 2000: 212-227). (Hoepner).

اهمیت موضوع

اهمیت پرداختن به موضوع تحکیم خانواده، ریشه در اهمیت نهاد خانواده دارد. خانواده از نظر جامعه‌شناختی باید در هر شرایطی سه کارکرد اصلی خود را حفظ کند. «طبق نظریه‌های قدیمی که هنوز هم اعتبار دارند، خانواده سه وظیفه عمده دارد: یکی مسائل جنسی است که در خانواده باید حل شود. ی فعالیت خانواده به‌عنوان یک واحد اقتصادی و بالاخره پرورش

موانع و راهکارهای تحکیم نهاد ... ❖ ۱۱۱

❖ سال دوم، شماره هفتم، پاییز ۱۳۹۳

کودکان است که از وظایف مهم خانواده به‌شمار می‌آید» (فرجاد، ۱۳۶۳: ۲۰).

برای تحکیم اساس خانواده باید به گونه‌ای سیاستگذاری شود که نظام خانواده به هم نریزد، زیرا اگر زن، در اداره و تأمین مالی خانواده، احساس استقلال یا برابری با مرد داشته باشد یا مرد، خانه را محل آرامش و رأفت و عطف نیابد، ناخواسته، روحیه تقابل، استغنا و طغیان بروز می‌کند (جوادی‌آملی، ۱۳۸۳: ۱۷۷).

روش

روش مورد استفاده در نوشتار حاضر برای جمع‌آوری اطلاعات و تجزیه و تحلیل آنها به‌صورت کتابخانه‌ای است. روش مورد استفاده در سازماندهی و انجام تحقیق توصیفی و تحلیلی بوده، به این صورت که با بهره‌گیری از کتاب‌ها، مقاله‌های موجود در مجله‌ها، پژوهش‌ها و تحقیقات انجام‌شده درخصوص موضوع مورد بحث، روایت‌های منقول از امام رضا^(ع) استخراج شده و مورد تحلیل قرار گرفته است. در این بررسی، تلاش شده با استفاده از اصول علمی، به تبیین و توصیف دقیق مطالب مورد بحث پرداخته شود.

معنا و مفهوم خانواده

خانواده تعاریف متعدد و گوناگونی دارد. نه تنها بر اساس فرهنگ‌ها بلکه حتی در درون یک فرهنگ خاص نیز بر پایه دیدگاه‌های مختلف، تعاریف مذکور متفاوت است. در اینجا به دو مورد اشاره می‌شود. خانواده یک سیستم متعادل و پیچیده است که زن و شوهر آنرا بنیان می‌گذارند و سپس با ورود هر کودک یا هر فرد دیگری (مثل پدربزرگ و مادربزرگ) این سیستم پیچیده‌تر می‌شود (جمعی از مؤلفان، ۱۳۷۴، ج ۳: ۸۵۴).

در تعریف دیگر، خانواده، گروهی از افراد است که از طریق پیوند زناشویی، هم‌خونی یا پذیرش فرزند با یکدیگر به‌عنوان شوهر، زن، پدر، مادر، برادر، خواهر و فرزند در ارتباط متقابل قرار گرفته، فرهنگ مشترکی را پذیرفته و در واحد خاصی به نام «خانه»، زندگی می‌کنند (ستوده و بقائی‌سرایبی، ۱۳۸۷: ۶۸).

❖ اهمیت نهاد خانواده

سال دهم، شماره هفتم، پاییز ۱۳۹۳

۱. خانواده، تنها نهاد اجتماعی است که در همه جوامع، اعم از مذهبی و غیر مذهبی، پذیرفته شده و توسعه یافته است. خانواده در جوامع مختلف از نقش، پایگاه و منزلت‌های گوناگون برخوردار بوده و با اینکه هسته‌ای کوچک از اجتماع محسوب می‌شود، در حیات اجتماعی مردم تأثیری فوق‌العاده دارد.

۲. بنیان و هسته اولیه همه نهادهای اجتماعی خانواده است. همه نقش‌های مربوط به ایجاد تمدن و انتقال موراث و رشد و شکوفایی انسان‌ها به آن مربوط می‌شود. همه سنت‌ها، عقاید و آداب، ویژگی‌های فردی و اجتماعی از طریق خانواده به نسل‌های جدید منتقل می‌شود. جامعه متشکل از خانواده‌ها بوده و مختصات آن از طریق روابط خانوادگی قابل توصیف است. اثرهای مفید و یا زیان‌بخش خانواده به جامعه هم سرایت خواهد کرد. چگونگی سبک زندگی خانواده، در اخلاق جامعه و در صحت یا بیماری آن نقش مؤثری دارد.

۳. خانواده مؤثرترین عامل انتقال فرهنگ و رکن بنیادی جامعه است که در شرایط مختلف در تأثیر و تأثر متقابل با فرهنگ و عوامل اجتماعی است. انسان‌ها در خانواده به هویت و رشد شخصیتی دست می‌یابند و در خانواده‌های سالم و رشید به تکامل معنوی و اخلاقی نائل می‌شوند. لذا خانواده عامل کمال‌بخشی، سکونت، آرامش و بالندگی به اعضای خویش است که در تحولات اساسی جوامع نقش عمده‌ای ایفا می‌کند. البته خانواده متأثر از عملکرد مذهب، آموزش و حکومت نیز است و این تأثیر به‌صورت متقابل باعث ایجاد تغییرات اساسی می‌شود (ساروخانی، ۱۳۷۹: ۱۳۵).

۴. خانواده، مناسب‌ترین بستر برای رشد انسان است. آدمی نیازهایی دارد که حسن تأمین هر یک از آنها گامی در مسیر رشد، شکوفایی و تعالی انسان است و خانواده بهترین جایگاه تأمین این نیازهاست، اما گاهی، با عواملی، این محیط امن و جایگاه تعالی محل کدورت‌ها، ناامنی و رکود می‌شود (مرکز مطالعات و پژوهش‌های فرهنگی حوزه علمیه، ۱۳۸۵: ۱۰۵).

موانع و راهکارهای تحکیم نهاد ... ❖ ۱۱۳

❖ ۵. تأثیر خانواده بر کودک از نظر فرهنگی، اخلاقی و عاطفی انکارناپذیر است. جنبه‌های ژرف و پنهان شخصیت انسان تا حد قابل ملاحظه‌ای ناشی از تأثیر دوران کودکی است. نخستین سال‌های زندگی انسان در محیط خانواده می‌گذرد و در این دوران، پایه‌های شخصیت شکل می‌گیرد. خانواده در پرورش فرد و رشد قوای روحی و اخلاقی او اثر ماندگاری خواهد داشت.

سال دوم، شماره هفتم، پاییز ۱۳۹۳

دلایل تشکیل خانواده

مهم‌ترین دلایل تشکیل خانواده از منظر اسلام به‌ویژه امام رضا^(ع) را می‌توان در موارد زیر جست‌وجو کرد:

۱. رسیدن به آرامش روانی

نخستین حکمت تشکیل خانواده که قرآن کریم، آن را با صراحت بیان کرده، رسیدن به آرامش روانی است: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ؛ از نشانه‌های او این است که از [جنس] خودتان همسرانی برای شما آفرید تا در کنارشان آرام گیرید و میانتان دوستی و رحمت نهاد، آری! در این [نعمت] برای مردمی که می‌اندیشند، قطعاً نشانه‌هایی است» (روم / ۲۱).

۲. سازندگی اخلاقی

تشکیل خانواده یکی از بارزترین مصادیق لباس تقواست. قرآن می‌فرماید: «يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُورِي سَوْءَإِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ؛ ای فرزندان آدم! برای شما لباسی فرستادیم تا شرمگهتان را بپوشاند و زیور شما باشد، ولی لباس تقوا، بهترین [لباس] است» (اعراف / ۲۶). از این آیه استفاده می‌شود که برای مبارزه اساسی با تهاجم فرهنگی این دوران و پیشگیری از فسادهای تربیتی و اجتماعی و کمک به نسل جوان در جهت سازندگی اخلاقی، هیچ اقدامی برای آنان مؤثرتر از تشکیل خانواده نیست.

۳. سازندگی اجتماعی ❖

از منظر امام رضا^(ع) اگر برای اهمیت تشکیل خانواده دلیلی روشن‌تر از کتاب و سنت وجود نداشت، آثار و برکت‌های گوناگون اجتماعی آن، برای تشویق و ترغیب انسان‌های خردمند به این اقدام مهم اجتماعی کافی بود. آن حضرت در روایتی فرمودند:

اگر درباره ازدواج و وصلت، آیه‌ای روشن [از کتاب خدا]، سستی پیروی شده [از پیامبر (ص)] و احادیث فراوان نبود، بی‌گمان [آثار و برکت‌هایی چون:] نیکی کردن به خویشاوند، نزدیک ساختن افراد [به یکدیگر]، الفت بخشیدن میان دل‌ها، در هم تنیدن حقوق، افزودن بر جمعیت و اندوختن فرزند برای [رویاری با] سختی‌های روزگار که خردمند دانا، به این کار، رغبت کند و انسان ره یافته درست‌اندیش، به سوی آن بشتابد (طبرسی، ۱۳۹۲ق، ج ۱: ۴۴۹، ح ۱۵۴۱).

۴. گسترش آرمان توحید

حکمت غایی تشکیل خانواده و هدف نهایی اسلام از این همه تأکید بر تشکیل، تحکیم و تداوم آن، گسترش ارزش‌های انسانی، انتشار آرمان‌های توحیدی و سرانجام، جهانی شدن اسلام است و بقای نسل انسان، در واقع مقدمه‌ای برای رسیدن به این هدف بزرگ بوده و در حدیث آمده است: «چه چیزی مانع می‌شود که انسان مؤمن، زن بگیرد؟ شاید خداوند به او فرزندی روزی کند که زمین را از «لا اله الا الله» پُر کند» (صدوق، ۱۴۰۴ق، ج ۳: ۳۸۲، ح ۴۳۴۰).

موانع تحکیم خانواده

۱. موانع اخلاقی

عیب‌جویی

در روایت‌ها، پرده‌داری و عیب‌جویی، از صفات اهل نفاق شمرده شده است (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲: ۴۲۳).

عیب‌جویی اعضای خانواده به‌خصوص زن و مرد از یکدیگر در برابر فرزندان، به تدریج

باعث سرد شدن از یکدیگر و مانعی در برابر تحکیم خانواده می‌شود.

بدبینی

بعضی از انسان‌ها در اثر عوامل متعدد ژنتیکی، تربیتی و محیطی، آدم‌های بدبینی هستند و در ارتباط با همه پدیده‌ها دیدگاه منفی دارند، لذا از جمله آثار و تبعات بدبینی، تجسس در اسرار دیگران بوده که به شدت مورد نکوهش قرار گرفته است.

رسول خدا^(ص) در این خصوص می‌فرماید: بدترین مردم سوءظن‌برندگانند و بدترین سوءظن‌برندگان، تفتیش‌کنندگانند و بدترین تفتیش‌کنندگان، پُرحرفانند و بدترین پُرحرفان، هتاکان هستند (نوری طبرسی، ۱۴۰۸ق، ج ۹: ۱۴۷). سوءظن و بدبینی زن و مرد به یکدیگر، خانواده را در معرض آسیب اجتماعی قرار می‌دهد و مانع از استحکام خانواده می‌شود.

بدخوبی

با وجود ترغیب به تزویج جوانان از سوی اسلام، امام رضا^(ع) در راهنمایی حسین‌بن‌بشار که خویشاوند نامناسبی به خواستگاری دخترش آمده است، می‌فرماید: «لاتروجه ان كان سى الخلق؛ اگر بدخلق است، دخترت را به همسری وی درنیاور» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۴: ۵۴).

انسان‌های تندخو، گاه بدون آنکه بخواهند، به دیگران آزار می‌رسانند. بسیاری از اینان بدذات نیستند و دوست ندارند که دیگران - به‌ویژه نزدیکان، خویشان و همسران خود - را اذیت کنند؛ اما حساسیت زیاد، حرارت و تندى اخلاقی و کم‌طاقتی ایشان، موجب می‌شود که دیگران از آنها دلخور و دل‌تنگ شوند و به‌صورت باری سنگین و تحمیلی بر دوش دیگران درآیند. این دسته، افزون بر آنکه زندگی خود را آشفته می‌کنند، محیط عصبی، حساس، شکننده و گاه در آستانه انفجار به‌وجود می‌آورند و خود و خانواده‌شان را در آن می‌سوزانند. اگر این وضعیت ادامه یابد یا تشدید شود، اطرافیان و به‌ویژه همسر، به مقابله به‌مثل با همسر یا گریز از شوهر و حتی خانه، روی می‌آورد و اینها علاوه بر جلوگیری از تحکیم نهاد خانواده، از هم پاشیدگی خانواده را در پی دارد.

تحقیق کردن

پیشوایان دینی ما به هیچ وجه اجازه تحقیر و اهانت به کسی نمی‌دادند. امام رضا^(ع) به نقل از پیامبر گرامی اسلام^(ص) فرموده‌اند: «خداوند فرمود: آشکارا به جنگ با من برخاسته آن کس که بنده مؤمن مرا خوار کند» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۴: ۵۳).

در صورتی که برای اعضاء خانواده احترامی قائل نباشیم و آنها را تحقیر کنیم رشته ارتباط بین خود و آنها را گسسته‌ایم و مانعی جدی در برابر استحکام خانواده ایجاد می‌کنیم.

دروغ

در روایت‌ها، دروغ به‌عنوان بدترین خلق و خوی بشری معرفی شده است، زیرا کلید بسیاری از بدرفتاری‌های بشری است (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۸: ۳۷۷).

امام رضا^(ع) می‌فرماید: «لیس لکذوب مُرُوهُ؛ دروغ‌گو را مروت و مردانگی نیست» (حرانی، ۱۳۹۴، ج ۱: ۴۵۰).

امام علی^(ع) فرموده‌اند: دروغ، چه شوخی باشد چه جدی، شایسته نیست و سزاوار نیست یکی از شما به فرزندش وعده‌ای بدهد که بعداً بدان وفا نمی‌کند، زیرا دروغ به فساد می‌کشد و فساد به‌سوی آتش و مادام که یکی از شما دروغ گوید، گویند دروغ گفت و معصیت کرد (صدوق، ۱۴۱۷، ج ۱: ۲۵۲).

بنابراین اگر زن یا مرد به یکدیگر یا به فرزندان دروغ بگویند و این امر به‌عنوان یک اصل تبدیل شود نه تنها استحکام خانواده را به‌دنبال ندارد بلکه منجر به فروپاشی نهاد خانواده خواهد شد.

تحمیل نظر

یکی دیگر از موانع اخلاقی در تحکیم نهاد خانواده، تحمیل نظر هر یک از اعضاء خانواده به دیگران است.

یک فرد شایسته همواره در این فکر و اندیشه است و تا جایی که توان دارد تلاش می‌کند، خواسته‌های مشروع خانواده خود را برآورده سازد و از تکروری و تحمیل کردن

موانع و راهکارهای تحکیم نهاد ... ❖ ۱۱۷

❖ سال دوم، شماره هفتم، پاییز ۱۳۹۳

دیدگاه خود بر دیگران پرهیز دارد. افزون بر آن، خود را در مشکلات فراوانی گرفتار می‌سازد، تا خانواده‌اش بیشتر بهره‌مند شوند.

ابراهیم بن عباس گوید: هیچ‌گاه علی بن موسی الرضا^(ع) را ندیدم که به کسی در سخن خود ظلم و ستم کند (صدوق، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ۱۸۴).

۲. موانع اقتصادی

فقر و مشکلات معیشتی

در میان موانع استحکام نهاد خانواده، فقر و مشکلات معیشتی و اقتصادی از مهم‌ترین موانع است. عدم بضاعت مالی خانواده‌ها و ناتوانی در پاسخگویی به نیازهای طبیعی و ضروری، زمینه‌ساز بروز دل‌زدگی، سرخوردگی، ناراحتی‌های روحی، دل‌مشغولی، افسردگی و انزوای را در فرزندان فراهم می‌سازد. این امر موجب می‌شود تا این افراد برای التیام ناراحتی‌های ناشی از مشکلات خود به شکل مستقیم و یا غیرمستقیم، به اقدام‌هایی دست بزنند و خود درصدد حل مشکل برآیند. در نتیجه، بسیاری از این افراد برای رهایی از بند گرفتاری‌ها، دست به ارتکاب اعمال ناشایست می‌زنند (فولادی، ۱۳۸۲: ۱۷۴).

از این رو است که امام علی^(ع) در سفارشی به امام حسن^(ع) می‌فرماید:

«فرزندم از فقر بر تو می‌ترسم، از آن به خدا پناه ببر! چراکه فقر دین انسان را ناقص و عقل و اندیشه او را مشوش و مردم را نسبت به او و او را نسبت به مردم بدبین می‌سازد» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۸، ج ۳: ۳۴۵).

بیکاری و تن‌پروری

از دیدگاه جامعه‌شناسان و روان‌شناسان، بیکاری یکی از ریشه‌های مهم بزهکاری و کجروی افراد یک جامعه است. بیکاری موجب می‌شود که افراد بیکار، جذب مراکز تجمع افراد بزهکار شده، به تدریج، به دامان انواع کجروی‌های اجتماعی کشیده شوند. امام صادق^(ع) در این خصوص می‌فرماید: «رها ساختن کار و تلاش باعث خمودی

❖ اندیشه و سقوط تو می‌شود» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق: ۶).

بنابراین تن‌پروری فرد در خانواده مانعی در جهت تحکیم نهاد خانواده خواهد شد.

بخل و خست

در آیات و احادیث، بخل بسیار نکوهش شده است. امام رضا^(ع) می‌فرمایند:

«ایاکم و البخل، فانها عاثة لا تکون فی حر و لامومن، انها خلاف الایمان؛ از بخل دوری کنید، زیرا که آن، آفت و بیماری‌ای است که انسان آزاده و دین‌باور به هم نمی‌رسند، (زیراکه) آن مخالف ایمان است» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۸: ۳۴۶)؛

انسان ببخل به کسی چیزی نمی‌دهد و تمام دارایی‌هایش را نزد خود نگاه می‌دارد. چنین شخصی، همه و حتی خود را نیز در تنگنا می‌گذارد و از پرداخت هزینه‌های اصلی خانواده نیز شانه خالی می‌کند و بدین‌سان، فشار سختی را به خانواده وارد می‌آورد؛ سختی‌ای که با توجه به وضعیت مالی‌اش برای همسر و خانواده، توجیهی ندارد و تنها علت آن، خوی زشت بخل است. در این وضعیت، کمتر زنی تاب می‌آورد. او یا به دزدی پنهان از شوهر روی می‌آورد یا حداقل در علاقه او به خود، تردید می‌کند و متقابلاً، علاقه‌اش به همسر کاهش می‌یابد، زیرا خود را از دارایی و مال همسرش، کم ارزش‌تر می‌بیند و این امر مانعی جدی برای استحکام نهاد خانواده خواهد شد.

۳. موانع عاطفی

طلاق عاطفی

به اعتقاد بروس کوئن، این یک واقعیت است که میزان طلاق در جوامع نوین زیاد شده است. این وضعیت، از جامعه و ارزش‌های متغیر ما سرچشمه می‌گیرد تا از گسیختگی و تباهی خانواده به‌عنوان یک نهاد اجتماعی. امروزه از انواع کارکردهای خانواده در گذشته کاسته شده است و زن و شوهر برای تأمین نیازمندی‌های خود به خانواده متکی نیستند و گسست پیوند زناشویی، آن هم در یک محیط زناشویی ننگ نیست (۱۳۷۰: ۱۳۳).

❖ سال دوم، شماره هفتم، پاییز ۱۳۹۳
طلاق عاطفی که در آن علی‌رغم اینکه زن و مرد در کنار یکدیگر زندگی می‌کنند ولی هیچ علاقه‌ای به یکدیگر ندارند، مانعی جدی در جهت تحکیم نهاد خانواده است و تأثیر زیادی در فروپاشی این نهاد خواهد داشت.

اندوه

بیشتر غم‌ها زائیده نوع بیش و تربیت‌هاست، یکی از اساسی‌ترین ره‌آوردهای اسلام در زدودن غم‌ها این است که بینش‌ها را دگرگون می‌سازد. بینش اسلام غم‌زدا و شادی‌آفرین است، آموزه‌های دینی، بینش انسان را چنان می‌سازد تا دنیا را ناپایدار و کوچک بداند، برای از دست رفته‌ها اندوهناک نشود و بداند اندوه برای از دست‌رفته‌ها نه تنها سودی ندارد بلکه حال و آینده را نیز نابود می‌سازد. امام رضا^(ع) در این خصوص فرموده‌اند: «هیچ‌یک از شیعیان علی^(ع) نیست که در روز، بدی یا گناهی مرتکب شود، مگر اینکه در شب اندوهی به او می‌رسد که آن بدی و گناه را فرو می‌ریزد» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶۵: ۱۴۶). بنابراین اگر به هر دلیلی خانواده‌ای دچار اندوه شد، باید در مقابل این غم صبر پیشه کند. در غیر این صورت آسیب‌های جدی به روابط بین اعضای خانواده وارد می‌شود و مانعی در جهت استحکام نهاد خانواده خواهد بود.

خشنودت در خانواده

یکی از عواطف مهم که در انسان وجود دارد و باعث حفظ و نگهداری فرد می‌شود، عاطفه خشم است. عاطفه خشم برای حفظ و بقای آدمی مفید است، به شرط آنکه از حد اعتدال خارج نشود. واقعیت این است که قانونمندی جامعه انسانی کارکرد خشم را به شدت تحت تأثیر قرار داده است. امروزه مسیر جامعه انسانی به سمتی است که حیات فرد را در زمره ارزشمندترین موهبت‌ها قرار داده است و هر عاملی که این حیات را به مخاطره بیندازد قطعاً در انزوا قرار خواهد گرفت. بنابراین در ادیان الهی و مکاتب تربیتی و اخلاقی، توصیه‌های زیادی درباره مهار و کنترل عاطفه خشم و جهت‌دهی مناسب آن می‌توان یافت. زن و مرد عناصر اساسی پایداری در خانواده هستند و ادامه موجودیت خانواده، متکی به

نقش آفرینی آنهاست. نقش حساس زن در امور خانواده به دلیل تربیت و سازندگی، امر مهمی است. وجود زن موجب پیوند اخلاقی و عاطفی اعضای خانواده می‌شود. این هدف در حالی میسر می‌شود که زنان به‌عنوان پرورش‌دهندگان نسل آتی در محیطی آرام، مطمئن و دور از خشونت به‌سر ببرند. کودک در خانواده‌های خشن، می‌آموزد کسانی که او را بیشتر از هر کسی دوست دارند، اجازه دارند او را تنبیه کنند و نیز می‌آموزد که اگر چیزی مهم باشد، می‌تواند از طریق زور بازو و سلطه‌گری تصاحب کند.

پیامبر گرامی (ص) مردم را از خشونت بر حذر می‌دارند و می‌فرمایند: «بدانید که خشم اخگری است در قلب آدمیزاد. سرخ شدن چشمان او و برآمدن رگ‌های گردنش را (در هنگام خشم) و... نمی‌بینید؟» (ناصف، ۱۹۷۵م: ۲۹۸).

زن و مردی که خشم بر آنها غلبه می‌کند، کنترل خود را از دست می‌دهند و به روش‌های ناپسند روی می‌آورند که این امر یکی از موانع استحکام نهاد خانواده به‌شمار می‌رود.

آزار همسر

یکی از کارهای بسیار زشت و غیرانسانی که به‌شدت در روایت‌ها از آنها نهی شده، آزار و اذیت همسر است. زن و مردی که پیوند ازدواج می‌بندند و آرزو می‌کنند که همیشه در کنار هم با خوبی و خوشی زندگی کنند، شاید به ذهن هیچ‌یک از آنها نرسد که ممکن است کارشان به جایی برسد که مرد همسر خود را بزند، با این حال در مواردی این اتفاق می‌افتد. امام رضا (ع) در روایتی از پیامبر اکرم (ص) در نهی از کتک زدن زنان فرمودند: «من ضرب امراه بغیر حق فانا خصمه یوم القیامه، لا تضربوا نساءکم، فمن ضربهن بغیر حق فقد عصی الله و رسوله؛ کسی که همسر خود را بدون دلیل بزند، در روز قیامت، من دشمن او خواهم بود. زنانتان را نزنید. کسی که زنش را بدون دلیل بزند، خدا و رسولش را عصیان کرده است» (دیلمی، ۱۴۱۲ق، ج ۱: ۱۷۵).

بنابراین آزار دادن همسر یکی از عوامل عاطفی در ایجاد آسیب در خانواده و مانعی برای استحکام این نهاد است.

تبعیض در خانه

بسیاری از والدین، آگاهانه یا ناآگاهانه با تبعیض بین فرزندان، موجب اختلاف بین آنها و دلسردی از زندگی می‌شوند. تبعیض در مواجهه با خطاها و اشتباه‌های فرزندان و عدم اتخاذ رویه منطقی برای برخورد با خطاهای فرزندان و تنبیه تبعیض‌آمیز بر اساس برتری پسر بر دختر یا بالعکس موجب گرفتن اعتماد به نفس و بدبینی فرزندان نسبت به والدین می‌شود. تبعیض در خانه با روحیه حساس و عزت‌نفس دختران منافات دارد و لطمه‌های جبران‌ناپذیری را بر روح و روان آنان وارد می‌کند و با ایجاد بحران‌های روحی و سرخوردگی، آنان را به‌سوی بازخوردهای منفی نظیر فرار از خانه سوق می‌دهد (محبی، ۱۳۸۱: ۷۳-۶۰). بنابراین تبعیض، کانون گرم خانواده را در معرض آسیب‌های جدی قرار می‌دهد و مانعی جدی برای تحکیم نهاد خانواده خواهد شد.

۴. موانع اجتماعی

چشم و هم‌چشمی

شاید بتوان گفت درصد بسیاری از اختلاف‌های خانوادگی، همین چشم و هم‌چشمی‌هایی است که اعضای خانواده در امور مادی نسبت به همدیگر دارند. اسلام همگان را به دوری از تجمل‌گرایی و اسراف دعوت می‌کند.

اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَأَلْهَوْ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ
 كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ تَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيحُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ
 شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ؛ بدانید که زندگی دنیا
 در حقیقت بازی و سرگرمی و آرایش و فخرفروشی شما به یکدیگر و فزون‌جویی
 در اموال و فرزندان است [مثل آنها] چون مثل بارانی است که کشاورزان را رستنی
 آن [باران] به شگفتی اندازد سپس [آن کشت] خشک شود و آن را زرد بینی آنگاه
 خاشاک شود و در آخرت [دنیاپرستان را] عذابی سخت است و [مؤمنان را] از جانب
 خدا آمرزش و بخشودگی است و زندگانی دنیا جز کالای فریبنده نیست (حدید/ ۲۰).

برپایی میهمانی‌های پرهزینه و دادن هدایای گرانقیمت به مناسبت‌های گوناگون به خویشاوندان خود سبب می‌شود برخی از افراد به دلیل ناتوانی مال یا بخل، با خویشاوندان قطع رابطه کنند. این امر از عوامل بسیار مهم در تضعیف پیوندهای خویشاوندی در جوامع امروزی (شرف‌الدین، ۱۳۷۸: ۳۷۴) و مانعی برای تحکیم نهاد خانواده است.

دوستان ناباب

گروه همسالان و دوستان، الگوهای مورد قبول یک فرد در شیوه گفتار، کردار، رفتار و منش هستند. فرد برای اینکه مقبول جمع دوستان و همسالان افتد و با آنان ارتباط و معاشرت داشته باشد، ناگزیر از پذیرش هنجارها و ارزش‌های آنان است. در غیر این صورت، از آن جمع طرد می‌شود. از این رو، به شدت متأثر از آن گروه می‌شود، تا حدی که اگر بنا باشد در رفتار فرد تغییری ایجاد شود یا باید هنجارها و ارزش‌های آن جمع را تغییر داد یا ارتباط فرد را با آن گروه قطع کرد. تأثیر گروه همسالان، همفکران، همکاران و دوستان در رشد شخصیت افراد کمتر از تأثیر خانواده نیست، چراکه فرد پس از خانواده، منحصراً زیر نفوذ گروه قرار می‌گیرد. در این صورت، اگر نوجوانی از تعلیم و تربیت مقدماتی و صحیح خانوادگی محروم باشد، دچار آسیب و انحراف خواهد شد (گروه محققان، ۱۳۶۳: ۵). همین فرایند تأثیر گروه بر فرد در سایر انواع بزهکاری به غیر از اعتیاد نیز صادق است. برای مقابله با این عوامل آسیب‌زا، امام رضا^(ع) دستورهایی داده‌اند که اگر طبق این راهکارها عمل کنیم، زمینه تحکیم نهاد خانواده را فراهم می‌سازیم.

راهکارهای تحکیم نهاد خانواده

۱. راهکارهای اخلاقی

گذشت در زندگی مشترک

عفو و مدارا و چشم‌پوشی از اشتباه‌ها، از والاترین ارزش‌های اخلاقی و انسانی و نیز نشانه‌ی تعالی روح و عظمت شخصیت آدمی است. بیشترین سفارش اسلام در مورد مسائل

موانع و راهکارهای تحکیم نهاد ... ❖ ۱۲۳

❖ خانوادگی، در زمینه گذشت هریک از زن و شوهر در لغزشها و اشتباههای یکدیگر است، زیرا زن و شوهر دو انسانی هستند که همانند همه انسانهای دیگر، روحیهها و طرز تفکرهای دوگانه دارند. از اینجا است که اهمیت گذشت و تأثیر آن در تداوم روابط سالم آشکار می شود (حسینیا، ۱۳۸۰: ۲۰۱).

امام رضا^(ع) در تفسیر آیه ۸۵ سوره حجر «فاصح الصبح الجمیل» فرمودند: «صبح جمیل، گذشتی است که در آن مؤاخذه و عقاب نباشد» (عطاردی قوچانی، ۱۴۰۶ق، ج: ۱: ۳۱۴).
گذشت بدون مؤاخذه اعضای خانواده از یکدیگر یکی از راهکارهای اساسی در جهت تحکیم نهاد خانواده است.

داشتن منتهی‌های شایسته رفتاری نسبت به زنان

در روایتی از امام رضا^(ع) آمده که می فرمایند: «مَنْ اتَّخَذَ امْرَأَةً فَلْيُكْرِمْهَا فَإِنَّمَا امْرَأَةٌ أَحَدِكُمْ لُعْبَةٌ فَمَنْ اتَّخَذَهَا فَلَا يُضِيعُهَا؛ کسی که زنی را به عنوان همسری برمی‌گزیند بایستی او را گرامی بدارد، که همانا همسر هر یک از شما به منزله گوهری است که بعد از گرفتن آن، ضایع ساختن آن شایسته نیست» (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۸: ۱۹۰).

احترام همسران به یکدیگر و تکریم شخصیت آنها نسبت به یکدیگر، خانواده را در برابر هرگونه آسیب و تهدیدی حفظ کرده و تحکیم نهاد خانواده را به همراه می‌آورد.

تهذیب نفس

حضرت رضا^(ع) می فرمایند:

من حاسب نفسه ریح و من غفل عنها خسر و من خاف أمن و من اعتبر أبصر و من أبصر فهم و من فهم علم و صدیق الجاهل فی تعب... وأفضل العقل معرفة الانسان نفسه؛ کسی که نفسش را به پای حساب بکشد، سود می‌برد و کسی که از آن غافل شود، زیانکار است، کسی که بترسد ایمن است و کسی که عبرت گیرد، بیناست، کسی که بینا باشد، می‌فهمد و کسی که بفهمد، می‌داند. هر که با جاهل پیوند دوستی

بریزد، به زحمت می‌افتد... و برترین عقل، شناخت انسان به نفس خویش است
(عطار دی قوچانی، ۱۴۰۶ق، ج ۱: ۳۰۲، ح ۴۴).
اعضای خانواده‌ای که همواره در صدد تهذیب نفس خود هستند، همواره سعی و تلاش
خود را در جهت تحکیم هر چه بیشتر نهاد خانواده به کار می‌گیرند.

حُسن خلق و گشاده‌رویی

امام رضا^(ع) ضمن اینکه گشاده‌رو و با مردم خوش رفتار بودند، مردم را به گشاده‌رویی و
حُسن خلق دعوت می‌کردند. ایشان می‌فرمایند: «بِرُوا أَوْلَادَكُمْ وَأَحْسِنُوا إِلَيْهِمْ فَإِنَّهُمْ يَنْظُرُونَ أُنْكُمْ
تَرْؤُفَهُمْ؛ با فرزندان خود نیکی و در حق آنها احسان کنید، چه بسا آنها گمان می‌کنند که شما
رزق و روزی آنها را می‌دهید» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۴: ۷۷).

وفای به عهد

در روایت‌های بسیاری از معصومین^(ع)، پیمان‌شکنی، عملی زشت و مذموم معرفی شده
است و مردم را به پرهیز از آن و وفای به عهد فراخوانده‌اند. امام رضا^(ع) می‌فرماید: «آدمی
نمی‌تواند از گرداب‌های گرفتاری با پیمان‌شکنی رهایی یابد و از چنگال عقوبت رهایی
ندارد، کسی که با حيله به ستمگری می‌پردازد» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۸: ۳۴۹).
وفاداری نسبت به خانواده و عمل به پیمان‌ها، نهاد خانواده را از آسیب‌ها مصون داشته و
استحکام آن را سبب می‌شود.

عیب‌پوشی

در روایت‌ها، عیب‌پوشی از صفات مؤمن دانسته شده است (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۵: ۲۹۳).
در فضیلت و شرافت عیب‌پوشی و پرهیز از عیب‌جویی، روایت‌های بسیاری ذکر شده
است.

امام رضا^(ع) در پاسخ مردی که از برادرش شکوه می‌کرد فرمودند: «...پرده‌پوشی کن و بر
عیوبش روکش افکن...» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱: ۵۸).

موانع و راهکارهای تحکیم نهاد ... ❖ ۱۲۵

❖ اعضای خانواده باید نه تنها عیوب یکدیگر را بپوشانند، بلکه باید در جهت رفع این عیوب تلاش کنند. در این صورت نهاد خانواده خود را تحکیم خواهیم بخشید.

سال دوم، شماره هفتم، پاییز ۱۳۹۳

سکوت و خاموشی

خاموشی و سکوت گاهی تنها راه نجات بشر است. چراکه گاهی سخن گفتن عین گمراهی و رنج است. مؤمن، انسانی دارای فهم و فقه است و می‌داند چگونه در زندگی عمل کند که خود و دیگران را به رنج و زحمت نیفکند. امام رضا^(ع) در این باره می‌فرمایند: «ان من علامات الفقه: العلم و العلم و الصمت باب من ابواب الحکمه ان الصمت یکسب المحبه، انه دلیل علی کل خیر؛ از نشانه‌های فقه و فهم دین، حلم و علم بوده و خاموشی دری از درهای حکمت است. خاموشی و سکوت، دوستی آور و راهنمای هر کار خیری است» (کلینی، ۱۳۶۵ ش، ج ۴: ۴۴۵).

هنگامی که زن یا مرد بنا به دلایلی از یکدیگر ناراحت می‌شوند در این حالت بهترین راه برای اینکه این ناراحتی عمیق نشده و منجر به کدورت نشود، سکوت است. خاموش بودن در این موقعیت‌ها باعث حفظ خانواده از آسیب‌های بعدی می‌شود.

صبر

یکی از ویژگی‌های رفتاری انسان که موجب گذشت در برابر خطا و جلوگیری از خشم و عصبانیت می‌شود دارا بودن مقام صبر و گذشت در برخورد است (حسینی شاه‌عبدالعظیمی، ۱۳۶۳: ۳۷۴).

حضرت رضا^(ع) می‌فرمایند: «هیچ بنده‌ای حقیقت ایمانش را کامل نمی‌کند مگر اینکه در او سه خصلت باشد: دین‌شناسی، تدبیر نیکو در زندگی و شکیبایی در مصیبت‌ها و بلاها» (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۷۸: ۳۳۹، ح ۱).

صبر در برابر سختی‌ها و نامالایمات، یکی دیگر از راهکارهای تحکیم نهاد خانواده است.

❖ خوش بینی

اسلام، به داشتن روحیه خوش بینی در زندگی توجه ویژه‌ای دارد، به طوری که در روایت آمده است، خوش بینی از بهترین خصلت‌ها و بهترین نصیب و عطیه‌هاست (محمدری شهری، ۱۳۸۴، ج ۷: ۱۲۵).

امام رضا^(ع) در روایتی می‌فرماید:

أَحْسَنُ الظَّنِّ بِاللَّهِ فَإِنَّ مَنْ حَسَنَ ظَنَّهُ بِاللَّهِ كَانَ عِنْدَ ظَنِّهِ وَ مَنْ رَضِيَ بِالْقَلِيلِ مِنَ الرِّزْقِ قَبْلَ مَنَهِ التَّيْسِيرِ مِنَ الْعَمَلِ وَ مَنْ رَضِيَ بِالْيَسِيرِ مِنَ الْحَلَالِ خَفَّتْ مَوْتُهُ وَ نَعِمَ أَهْلُهُ وَ بَصَّرَهُ اللَّهُ دَارَ الدُّنْيَا وَ دَوَاءَهَا وَ أَخْرَجَهُ مِنْهَا سَالِمًا إِلَى دَارِ السَّلَامِ؛ به خداوند خوش‌بین باش، زیرا هر که به خدا خوش‌بین باشد، خدا با گمان خوش او همراه است و هر که به رزق و روزی اندک خشنود باشد، خداوند به کردار اندک او خشنود باشد و هر که به اندک از روزی حلال خشنود باشد، بارش سبک و خانواده‌اش در نعمت باشد و خداوند او را به دنیا و دوایش بینا سازد و او را از دنیا به سلامت به دارالسلام بهشت می‌رساند (حرانی، ۱۳۹۴ق: ۴۴۹).

خانواده نهاد مقدس اجتماعی و دینی است که بسیاری از نیازهای فردی و روان‌شناختی انسان در آن تأمین می‌شود و زمینه‌ساز رشد و تکامل فردی و دس‌یابی اعضای آن به دوستی و محبت است. اما این نهاد مقدس، نیاز به تقویت دارد. از جمله عواملی که می‌تواند استحکام بخش این نهاد مقدس باشد، خوش بینی هر یک از افراد خانواده نسبت به یکدیگر است. چراکه داشتن روحیه مثبت‌گرا به افراد کمک می‌کند تا همه مسائل زندگی را با دیدی مطلوب و زیبا بنگرند و در نتیجه نوعی رضایت روحی و آرامش خاطر را در زندگی همسران به وجود می‌آورد.

تواضع و فروتنی

تواضع آن است که انسان خود را از کسانی که در جاه و مقام از او پایین‌ترند، برتر نداند ریشه تواضع از «وضع» است به معنای خویش را کوچک نشان دادن، در مقابل «تکبر» که

موانع و راهکارهای تحکیم نهاد ... ❖ ۱۲۷

❖ سال دوم، شماره هفتم، پاییز ۱۳۹۳

خود را بزرگ دانستن است (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۲: ۱۱۸).

امام رضا^(ع) فرمودند: «صحب السلطان بالحذر و الصدیق بالتواضع و العدو بالتحرز و العامه بالبشر؛ با قدرتمندان با احتیاط و پرهیز مصاحبت کن. با دوستان با فروتنی و تواضع، با دشمنان با آگاهی و بیداری و با مردم دیگر با گشاده‌رویی» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۱: ۸۸). بنابراین افراد خانواده نسبت به یکدیگر متواضع و فروتن هستند و با گشاده‌رویی با یکدیگر برخورد می‌کنند و با این روش نه تنها خود را در برابر آسیب‌ها مصون می‌دارند، بلکه نهاد خانواده را روز به روز مستحکم‌تر می‌کنند.

۲. راهکارهای اقتصادی

قناعت در زندگی

قناعت، آثار فراوان و سودمندی دارد و موجب پیشگیری از بسیاری از رذائل اخلاقی و جرائم حقوقی می‌شود. بر همین اساس در نظام اسلامی بسیار مورد سفارش واقع شده است.

هر کس به روزی اندکی که خدا به او می‌دهد راضی باشد پروردگار همان عمل اندک را از وی می‌پذیرد. امام رضا^(ع) در خصوص رضایت داشتن بر رزق حلال می‌فرمایند: «هر کس به روزی حلال اما کم خشنود باشد رنجش کمتر و خاندانش در آسایش و آرامش زندگی می‌کند و خداوند عیوب دنیا و کیفیت رفع آنها را به او می‌آموزد و وی را با سلامتی در بهشت مستقر می‌سازد» (عامر طائی، ۱۴۰۸ ق: ۴۰۱).

بنابراین قناعت پیشه کردن به داشته‌ها، یکی از راهکارهای مقابله با موانع استحکام نهاد خانواده است.

کار و تلاش

یکی دیگر از راهکارهای اقتصادی برای تحکیم نهاد خانواده، کار و تلاش است. در سبک زندگی بسیاری از مکاتب تحریف‌شده، دعوت به انزوا و سکون و سکوت به‌طور افراطی وجود دارد؛ اما سبک زندگی رضوی دقیقاً در مقابل آن است.

❖ سال دوم، شماره هفتم، پاییز ۱۳۹۳

از دیدگاه امام رضا^(ع) کار و کوشش برای تأمین نیازهای خانواده شعبه‌ای از جهاد به‌شمار می‌رود و فرد تلاشگر به‌عنوان مجاهد راه خدا و گاهی برتر از آن شناخته شده است. از این رو می‌فرماید: «کسی که برای رفع نیازمندی خانواده کار و تلاش می‌کند و به‌دنبال کسب مال می‌رود، دارای پاداشی بزرگ‌تر از مجاهد در راه خداوند است» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۵: ۸۹).

بر این اساس زندگی انسان مسلمان مملو از تلاش و کوشش عملی و فکری است.

استفاده صحیح و بهینه از منابع و امکانات

هر چند تأمین معاش خانواده بسیار مهم است، اما مصرف مدبرانه و صحیح درآمدهای خانواده از اهمیت بیشتری برخوردار است. هزینه‌ها و مخارج خانواده باید به دقت هر چه تمام بر اساس میزان درآمد خانواده و نیازهای حال و آینده آن مدنظر قرار گیرد. در این خصوص، روایت‌های متعددی وجود دارد. به‌عنوان نمونه، روایتی از امام رضا^(ع) بدین مضمون نقل شده است: عباسی راوی حدیث می‌گوید: از امام رضا^(ع) برای خرج خانواده اجازه خواستم، فرمودند: «میان دو حد ناپسند باشد.» گفتم: فدایت شویم، سوگند به خدا، نمی‌دانم دو حد ناپسند کدام است. فرمودند: «خدایت بیامرزاد، آیا نمی‌دانی که خدای بزرگ، اسراف و اقتار (تنگ‌گیری در خرج و مصرف) هر دو را مکروه و ناپسند خوانده است.» آنگاه این آیه را خواندند: (بندگان خدای رحمان) کسانی هستند که چون خرج کنند، نه اسراف کنند، نه تنگ‌چشمی نشان دهند و میان این (دو حالت)، حد قوام (معتدل) خواهد بود (حکیمی، ۱۳۸۷، ج ۴: ۳۲۸).

بنابراین یکی از راهکارهای اقتصادی که نقش اساسی در تحکیم نهاد خانواده دارد، این است که اعضای خانواده تمام تلاش خود را در جهت استفاده صحیح و بهینه از منابع و امکاناتی که خداوند متعال در اختیار آنها قرار داده است، به‌کار گیرند.

فراهم‌سازی امکانات رفاهی

تأمین معاش حلال و فراهم بودن امکانات زندگی برای اهل خانه در ایجاد آرامش و

موانع و راهکارهای تحکیم نهاد ... ❖ ۱۲۹

افزایش صمیمیت دخالت مهمی دارد، امام علی بن موسی الرضا^(ع) فرموده‌اند: «مَنْ أَصْبَحَ مُعَافِي فِي بَدَنِهِ مَخْلَى فِي سِرْبِهِ وَ عِنْدَهُ قُوَّةٌ يَوْمَهُ فَكَأَنَّمَا خَيْرٌ لَهُ الدُّنْيَا؛ هَر كَسٍ صَبَحَ كَنَدَ فِي حَالِي كَه تَنَشَّحَ سَالِمًا، خَاطِرُش أَسْوَدَ وَ مَعَاشُش تَأْمِينٌ بَاشِدَ أَسْوَءَ مَوَاطِبَ يَكُ زَنْدَجِي مَطْلُوبٌ وَ أَرَامٌ بِرِخُورْدَارِ اسْت» (حائری کرمانی، ۱۳۸۴: ۸۱).

امام رضا^(ع) در روایتی دیگر از پیروان خود می‌خواهد تا برای ایجاد گشایش در زندگی و رفاه اهل خانه بکوشند: «صَاحِبُ النِّعْمَةِ يَجِبُ أَنْ يُوسِّعَ عَلَى عِيَالِهِ؛ اَفْرَادِي كَهْ اَز نَعْمَتِي بِرِخُورْدَارِنْد بَايِد بَر زَن وَ فَرْزَنْدِ خُودِ گَشَايِش دَهْنَد» (عامر طائی، ۱۴۰۸ ق: ۴۰۳).

۳. راهکارهای عاطفی

عاطفه، از ویژگی‌های بسیار مهم انسان است، به گونه‌ای که آن را ملات‌ بنیان جامعه و افراد را بسان مصالح ساختمانی آن دانسته‌اند (جوادی آملی، ۱۳۷۹، ج ۱۷: ۲۳۹). این ملات اجتماعی، پیامدهای متناسب با خود را در زندگی و روابط درونی خانواده به دنبال خواهد داشت. تأمین و برقراری چنین روابطی نیازمند راهکارها و شیوه‌هایی است که در دیدگاه اسلامی کانون توجه قرار گرفته‌اند.

برخورداری زن و شوهر از سلامت عاطفی، از جمله اموری است که می‌تواند در پایداری و دوام زندگی مشترک نقش مهمی ایفا کند، چراکه سلامت هیجانی، موجب سلامت در رفتار و رعایت اعتدال در برخورد هاست. روابط انسانی زوجین تابع شرایط بروز عواطف است. انسان سالم می‌تواند طیفی از هیجان‌ها را که از بی‌تفاوتی تا شادی و وجد است به موقع به اجرا گذارد (آقامحمدیان، ۱۳۸۵: ۱۷۷).

مزاح با اعضای خانواده

اسلام دین عاطفه، صلح و امید است و همواره مسلمانان را به صمیمیت و صفا دعوت می‌کند، طوری که حضرت علی^(ع) در مورد شادی و صفا می‌فرمایند: «المؤمن بشره فی وجهه و حزنه فی قلبه؛ شادی مؤمن در چهره اوست و غم و اندوهش در دل» (رضی، ۱۳۷۸: ۷۰۸).

بدین معنا که مؤمن همواره غم خویش را برای خود نگه می‌دارد ولی در برخوردهای اجتماعی، با گشاده‌رویی، دیگری را در شادی خود سهیم می‌کند. یکی از اصحاب امام صادق^(ع) نقل می‌کند که روزی آن حضرت به من فرمودند: مزاح و شوخی کردن شما با یکدیگر چگونه است؟ من در جواب عرض کردم: کم است. فرمودند: چرا با یکدیگر مزاح نمی‌کنید؟ مزاح کردن از حسن خلق است و به واسطه آن، برادر مسلمانان را خوشحال می‌سازی. سپس امام صادق^(ع) فرمودند: سیره پیامبر اکرم^(ص) این‌گونه بود که مزاح می‌کردند و با این کارشان می‌خواستند دیگران را خوشحال کنند (طبرسی، ۱۳۹۲ق، ج ۲: ۲۱).

بنابراین مزاح با اعضای خانواده، راهکاری در جهت تحکیم نهاد خانواده بوده که در روایت‌ها بسیار سفارش و تأکید شده است.

محبت

از دید اسلام اساس زندگی خانوادگی بر محبت است. در سیره اهل بیت^(ع) شواهد فراوانی درباره محبت به فرزند وجود دارد. امام رضا^(ع) در همین باره حدیثی از پیامبر^(ص) نقل می‌کنند. ایشان می‌فرمایند: «بزرگان خود را احترام و به اطفال خود مهربانی کنید و با خویشان خود ارتباط داشته باشید (صدوق، ۱۴۰۴ق، ج ۱: ۵۹۷).

امام رضا^(ع) می‌فرمودند، اگر نسبت به کسی محبتی دارید آنرا آشکار کنید، زیرا اظهار دوستی نیمی از خردمندی به‌شمار می‌آید. بنابراین زن و شوهر باید عواطف خود را در خصوص یکدیگر علنی سازند و در این مورد از خجالت و شرمساری پرهیز کنند (امین‌عاملی، ۱۳۶۷، ج ۴: ۱۹) و نیز می‌فرمایند: بعضی زن‌ها برای شوهرشان بهترین غنیمت هستند، یعنی زنانی که به شوهرشان اظهار محبت کنند (نوری طبرسی، ۱۴۰۸ق، ج ۲: ۵۳۲).

احترام به والدین و سپاسگزاری از ایشان

فرزند باید در برابر والدین با فروتنی برخورد کند، جلوتر از آنان راه نرود، پیش از آنان ننشیند، به آنان تکیه ندهد، به آنان نگاه خیره و تند نکند، به هیچ‌وجه با والدین خود قهر

موانع و راهکارهای تحکیم نهاد ... ❖ ۱۳۱

سال دوم، شماره هفتم، پاییز ۱۳۹۳

نکند و کاری نکند که موجب نفرین و اهانت دیگران به پدر و مادر خود شود (سالاری فر، ۱۳۸۷: ۸۷).

امام رضا^(ع) در خصوص تشکر از والدین می فرماید: «خداوند عزوجل به سپاسگزاری از خود و پدر و مادر فرمان داده است. پس هر که از پدر و مادرش سپاسگزاری نکند، از خداوند سپاسگزاری نکرده است» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۴، ج ۱۴: ۷۰۹۲، ح ۲۲۶۷).
این روایت از امام رضا^(ع) نشان از اهمیت زیاد احترام به والدین دارد، چراکه با این روش زمینه تحکیم هر چه بیشتر خانواده فراهم می شود.

سلام کردن

امام صادق^(ع) فرموده اند: «یسلم الرجل اذا دخل علی اهله؛ وقتی شوهر وارد خانه می شود، باید به اعضای خانواده (به ویژه همسرش) سلام کند» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷: ۲).
این روایت نشان می دهد که سلام کردن نباید مختص به زن یا فرزند باشد بلکه مرد نیز وقتی پس از یک روز کاری وارد منزل می شود، می بایست به زن و فرزندان سلام کند.
سلام کردن و برخورد خوب، یکی از راهکارهای مهم در برقراری روابط اجتماعی سالم و از عوامل مؤثر در استحکام نهاد خانواده است.

سازگاری و مدارا

مدارا و سازگاری در زندگی خانوادگی، به مفهوم نرمش پذیری، سرسختی نداشتن و انعطاف پذیری از قواعد مهم و اساسی است که بدون آن زندگی پیوسته در کشاکش و اصطکاک طی خواهد شد.

امام رضا^(ع) در تبیین اهمیت سازگاری و مدارا می فرماید: «لا یكون المؤمن مؤمناً حتى تكون فيه ثلاث خصال سنة من رهوسنة من نبيه - و سنة من ولیه فاما السنة من ربه فکتمان سره و اما السنة من نبيه فمدارة الناس و اما السنة من ولیه فاصبر فی البأساء و الضراء؛ مؤمن، مؤمن واقعی نیست، مگر آنکه سه خصلت در او باشد سنتی از پروردگارش، از پیامبرش و از امامش؛ اما سنت پروردگارش، پوشاندن راز خود است، سنت پیغمبرش، مدارا و

❖ نرم‌رفتاری با مردم است و سنت امامش، صبر کردن در زمان تنگدستی و پریشان‌حالی است (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۳: ۳۳۹).

در خانواده‌ای که هر یک از زوجین با وجود برخی از تفاوت‌ها با یکدیگر مدارا می‌کنند، به زندگی، هدف و معنا می‌دهند و هر دو در پی رسیدن به هدف مشترکی که همان رضایت الهی است، خود را از گزند آسیب‌هایی که نهاد خانواده را تهدید می‌کند مصون نگه می‌دارند و به تحکیم هر چه بیشتر نهاد خانواده کمک می‌کنند.

تکریم شخصیت اعضای خانواده

یکی دیگر از راهکارهای مؤثر در تحکیم نهاد خانواده این است که اعضای خانواده به شخصیت یکدیگر احترام بگذارند و تکریم کنند.

امام رضا^(ع) در سیره عملی خویش در جهت تقویت عواطف و تکریم شخصیت افراد خانه و در جمع معاشران، این‌گونه بودند. ابراهیم بن عباس می‌گوید: هرگز شخصیتی برتر از امام رضا^(ع) ندیدم، هرگز پای خویش را در مقابل همنشینان دراز نمی‌کردند و پیش از او تکیه نمی‌دادند. به خدمتگزاران دشنام نمی‌گفتند، صدایشان به خنده بلند نمی‌شد و همواره با غلامان و زبردستان خود کنار سفره غذا می‌نشستند (اربلی، ۱۳۸۱ق، ج ۲: ۲۷۴).

داشتن روحیه قدردانی از همدیگر

از جمله مسائل عاطفی در تحکیم کانون خانواده، آن است که روحیه قدردانی در زن و شوهر به وجود آید. قدردانی از نظر روانی، شادی‌بخش و از نشانه‌های بارز احترام زن و شوهر به یکدیگر محسوب می‌شود.

امام صادق^(ع) فرمودند: «بهترین زن‌های شما زنی است که وقتی شوهرش چیزی آورد سپاسگزاری کند و اگر نیارد راضی باشد» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰۳: ۲۳۹).

امام رضا^(ع) شیوه تفکر نقاد را این‌گونه تبیین می‌کنند که در آغاز باید سخنان مردم (اطلاعات) را شنید (جمع‌آوری کرد) و سپس با تجزیه و تحلیل آن و مطابقت با معیارهای درست، سره را از ناسره باز شناخت (عبدی و یزدانی مقدم، ۱۳۸۸: ۲۹).

پرهیز از خشم

زندگی نامه اهل بیت عصمت و طهارت^(ع) مملو از مواردی است که کنترل خشم و مهار پرخاشگری حتی در زمانی که حق با آنان است به چشم می‌خورد. مطالعه زندگی این بزرگان می‌تواند به رفتارهای ما رنگ و بوی دیگری دهد و موجب تغییر رفتارهای ما شود (آقاجانی، ۱۳۹۰: ۷۴).

کنترل خشم، در سیره و سخنان امام رضا^(ع) بسیار توصیه شده و به خویشتن‌داری و نیکو رفتاری با دیگران به‌خصوص با اعضای خانواده تأکید شده است.

از امام رضا^(ع) درباره بهترین بندگان سؤال شد. فرمودند: آنان هر گاه نیکی کنند خوشحال شوند، هر گاه بدی کنند آمرزش خواهند، هر گاه عطا شوند شکرگزارند، هر گاه بلا بینند صبر کنند و هر گاه خشم کنند درگذرند (حرانی، ۱۳۹۴: ۶۹).

بسیاری از آسیب‌هایی که منجر به فروپاشی نظام خانواده می‌شود، در نتیجه خشم است که اگر مدیریت شود، نهاد خانواده را در مسیر استحکام بیشتر قرار می‌دهد.

۴. راهکارهای اجتماعی

حیاء

حیاء واکنش درونی فرد به حضور و توجه دیگران، «ملکه نفسانی است که باعث خودداری از امور قبیح، تنفر از رفتار خلاف آداب و ترس از ملامت دیگران می‌شود» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶۸: ۳۲۹). از آنجا که حیاء تأثیر زیادی در حفظ جامعه از ناهنجاری‌ها و آسیب‌ها دارد، نقش مهمی نیز در پاکدامنی افراد داشته و راهکاری اساسی برای تحکیم نهاد خانواده است.

امام علی^(ع) می‌فرماید: «ثمره حیاء، پاکدامنی است» (آمدی، ۱۳۷۷: ۲۵۷).

امام رضا^(ع) نیز فرموده‌اند: «حیاء از ایمان است» (صدوق، ۱۴۰۴ق، ج ۱: ۲۶۵).

از این رو، همان‌گونه که در روایت‌ها ذکر شده است، حیاء یکی از عناصر مهمی است که اغلب رفتارهای شخصی و اجتماعی متأثر از آن است. در صورتی که اعضای خانواده به آن

❖ پایبند باشند، به استحکام بیشتر خانواده یاری رسانده‌اند.

سال دهم، شماره هفتم، پاییز ۱۳۹۳

امر به معروف و نهی از منکر

یکی دیگر از راهکارهای تحکیم نهاد خانواده این است که اعضای خانواده به‌خصوص مرد، نسبت به رفتارهای دیگر اعضاء نظارت و کنترل داشته و در مواقعی که از اعضاء سهل‌انگاری دیده شود، با امر به معروف و نهی از منکر، آنها را نسبت به خطای خویش آگاه سازند.

پیامبر اکرم (ص) همه افراد جامعه را کارگزار کنترل معرفی کرده و نظارت، مراقبت و کنترل از یکدیگر را از وظایف افراد بر می‌شمارند. ایشان در باب نظارت همگانی می‌فرمایند: «همه، شبان و مسئول زیردستان خود هستید. رهبر، شبانی است که باید از رعایای خود مراقبت کند. بزرگ خانواده، در قبال باقی اعضای خانه مسئول است و زن نسبت به خانه شوهر مسئولیت دارد» (دیلمی، ۱۴۱۲ق، ج ۱: ۱۸۴).

شیخ کلینی درباره عذاب تارکان امر به معروف و نهی از منکر حدیثی از امام رضا (ع) نقل کرده که آن حضرت از قول رسول خدا (ص) فرمودند: «زمانی که امت من نسبت به امر به معروف و نهی از منکر سهل‌انگاری کنند و مسئولیت را به گردن یکدیگر اندازند (و هر کس منتظر این باشد که دیگری آن را انجام دهد)، در این صورت بایستی منتظر عذاب الهی باشند و این کار آنها به منزله اعلان جنگ با خداست» (کلینی، ۱۳۶۵ش، ج ۵: ۵۹).

ارتباطات سالم و شایسته

فردی که بتواند ارتباط سالمی با دیگران برقرار کند، در کانون توجه مثبت بسیاری از افراد خواهد بود. البته هر فردی باید دارای ویژگی‌هایی باشد، تا بتواند این ارتباط سالم را ایجاد کند. ارتباط سالم و مفید در صورتی شکل می‌گیرد که احساسات خود را آشکارا ابراز کنیم و به طرف مقابل هم امکان دهیم تا احساسات خود را بیان کند. پیامبر اکرم (ص) فرمودند: «کسی که برادر باایمانش را با گفتن کلامی ملاطفت‌آمیز مورد احترام قرار دهد، تا وقتی که او شادمان است، گوینده آن سخن همواره در سایه رحمت الهی به سر می‌برد» (کلینی،

موانع و راهکارهای تحکیم نهاد ... ❖ ۱۳۵

❖ سال دوم، شماره هفتم، پاییز ۱۳۹۳
۱۳۶۵، ج ۲: ۲۰۶). ارتباط سالم زن و مرد با افراد دیگر و در اجتماع، خانواده را از افتادن در خطر فروپاشی و آسیب، مصون می‌دارد و در جهت تحکیم نهاد خانواده حرکت کرده است.

تفریح‌های سالم و شادی آور

در میان مجموعه علائق و رغبت‌های آدمی، گرایش به شادی و نشاط، موقعیت و جایگاه خاصی دارد، زیرا او به دلیل حب ذات و غریزهٔ صیانت نفس از هر آنچه نشاط‌آور و آرام‌بخش باشد استقبال می‌کند و از هر عامل رنج و آزار، رویگردان است. به‌طور طبیعی انسان سالم و بهنجار هر آنچه را برای خود می‌خواهد نظیر شادابی، سرزندگی و موفقیت، همان را برای همسر و فرزندان‌شان نیز طلب می‌کند و در جستجوی راه‌هایی برای افزایش ظرفیت‌های شادی، سرور و بهجت قلبی برای خود و خانواده‌اش است (شرفی، ۱۳۸۹: ۸۸).
امام رضا^(ع) فرمودند:

سعی کنید اوقات شما چهار زمان باشد: وقتی برای عبادت و خلوت با خدا، زمانی برای تأمین معاش، ساعتی برای معاشرت با برادران مورد اعتماد و کسانی که شما را به عیب‌هایتان واقف می‌سازند و در باطن به شما خلوص و صفا دارند و وقتی را هم به تفریح و لذت خود اختصاص دهید و از شادی‌های تفریح، نیروی لازم برای عمل به وظایف و وقت‌های دیگر را تأمین کنید (مجلسی، ۱۴۰۳: ۷۵: ۱۲۳).

بنابراین تفریح و شادی نه تنها منع نشده بلکه یکی از راهکارهای مؤثر در تحکیم نهاد خانواده نیز به‌شمار می‌آید.

حُسن معاشرت

زیربنای خانواده و هیئت سازندهٔ آن، حُسن معاشرت است. اگر شرایط زندگی از هر جهت دلخواه باشد اما حُسن معاشرت در آن نباشد، گویی شالوده و اساس زندگی روی آب بنا شده که با چشم بر هم زدنی خراب می‌شود. اساس حُسن معاشرت، شناخت مقام، منزلت و حقوق یکدیگر است. زن باید بداند که حقوق حقّهٔ مرد، چیست و مقام و منزلت او کدام است. مرد هم باید از حقوق، مقام و منزلت زن آگاه باشد و هر یک باید خود را موظف به

❖ ادای حق دیگری بدانند (کمالی دزفولی، ۱۳۶۹: ۱۳۰).

❖ سال دهم، شماره هفتم، پاییز ۱۳۹۳

صله ارحام

یکی دیگر از راهکارهای مهم در تحکیم نهاد خانواده که امروزه به علت ماشینی شدن زندگی و مشکلات آن توجه چندانی به آن نمی شود، صله رحم است. غالب نیازهای انسان یا در ارتباط با اجتماع یا توسط اجتماع برآورده می شود. وابستگی فرد به گروه و دوستی گروه با فرد و ارتباط انسانی بین آنها به تشکیل شخصیتی سالم و بانشاط و تحقق امنیت خاطر و آرامش در انسان کمک شایانی می کند (نجاتی، ۱۳۸۱: ۳۸۲).

امام هشتم^(ع) صله رحم را در ردیف نماز و زکات که از واجبات عمده در دین مقدس اسلام است، بیان فرمودند و در روایتی به هر سه دستور، امر کرده اند:

ان الله امر بثلاثة مقرونه بها ثلثة اخرى، امر بالصلاة والزكاة فمن صلى ولم يترك لم يقبل منه صلوته، و امر بالشكر له ولوالديه فمن لم يشكر والديه لم يشكر الله و امر باتقاء الله و صله الرحم، فمن لم يصل رحمه يتق الله عزوجل؛ خداوند در قرآن به سه مسئله امر فرموده و مورد هر امری را هم دو چیز قرار داده که اطاعت آن امر به پیروی از هر دو مسئله است:

۱. به نماز و زکات هر دو با هم امر فرموده، پس کسی که نماز بخواند و زکات ندهد، نمازش هم مقبول نیست؛

۲. خداوند امر به سپاسگزاری از خود و والدین کرده است، پس کسی که خدا را شکر کند، ولی از والدین قدردانی و سپاسگزاری نکند، در حقیقت خدا را شکر نکرده است؛

۳. امر به تقوا از خود و صله رحم کرده است، پس کسی که به تکلیف صله رحم عمل نکند، امر به تقوا را رعایت نکرده است (عطاردی قوچانی، ۱۴۰۶ق، ج ۱: ۲۶۱).

صله رحم از عوامل تقوا معرفی شده است که نشان از اهمیت بسیار زیاد آن دارد، چراکه به سبب صله رحم، دل‌ها به یکدیگر نزدیک‌تر شده و نهاد خانواده مستحکم می شود.

مسئولیت‌پذیری

از دیدگاه فرهنگ اسلامی چنین استنباط می‌شود که گرایش برای تشکیل خانواده از احساسی ژرف تأثیر پذیرفته است. نیازمندی روح و روان و احتیاج عاطفی در چارچوب معنوی رشددهنده، آدمی را وادار می‌کند تا در فرصتی مناسب به این مسئله جامه عمل بپوشاند. اسلام از مرد می‌خواهد سرآغاز بنیان خانواده را با مسئولیت‌پذیری معنوی و عملی توأم کند. رحمت، ملهم از سرشت ارتباطات همسران است و زوجین را وادار می‌کند با توجه به ظرفیت خانوادگی، روحی و اجتماعی، یکدیگر را درک کنند و مسئولیت‌های خود را پذیرا باشند. با یکدیگر به صورت صمیمی زندگی کنند و در این فضا از تنگ‌نظری و خودخواهی که زندگی خانوادگی را متلاشی می‌سازد، دوری جویند. امام رضا^(ع) فرموده‌اند: «احسنوا جوار النعم فانها وحیة مانأت عن قوم فعادت اليهم» (عامر طائی، ۱۴۰۸ ق: ۴۰)؛ یعنی نعمت‌های الهی را که در اختیارتان است گرامی بدارید چراکه آنها گریزان هستند. از هر که کناره گیرند دیگر بازگشتی ندارند. امام رضا^(ع) در بیانی دیگر زندگی توأم با آرامش را این‌گونه معرفی کرده‌اند: «العیشُ السَّعةُ فی المنازل و الفضل فی الخدم و كثرةُ المحبین؛ منزل وسیع، همکاران و خدمتگزاران افزون و دوستداران فراوان (کثرت اهل محبت و مودت)» (کلینی، ۱۳۶۵ش، ج ۶: ۵۲۶)

بنابراین روایت مسئولیت‌پذیری هر یک از اعضای خانواده در مقابل یکدیگر، زمینه‌ساز توسعه و تحکیم هر چه بیشتر نهاد خانواده است.

در جدول زیر، موانع و راهکارهای تحکیم نهاد خانواده نشان داده شده است. چنانچه در این جدول مشاهده می‌شود در برابر موانع، راهکار یا راهکارهایی آورده شده است که با عمل به آنها می‌توان در مسیر استحکام نهاد خانواده گام برداشت.

موانع و راهکارهای تحکیم نهاد خانواده

موانع تحکیم نهاد خانواده	راهکارهای تحکیم نهاد خانواده
موانع اخلاقی	راهکارهای اخلاقی
عیب‌جویی	گذشت در زندگی مشترک
بدبینی	داشتن منش‌های شایسته رفتاری نسبت به زنان

موانع اخلاقی	راهکارهای اخلاقی
بدخویی تحقیر کردن دروغ تحمیل نظر	تهذیب نفس حُسن خلق و گشاده‌رویی وفای به عهد عیب‌پوشی سکوت و خاموشی تواضع و فروتنی
موانع اقتصادی	راهکارهای اقتصادی
فقر و مشکلات معیشتی بیکاری و تن‌پروری بُخل و خست	قناعت در زندگی کار و تلاش استفاده صحیح و بهینه از منابع و امکانات، فراهم‌سازی امکانات رفاهی
موانع عاطفی	راهکارهای عاطفی
طلاق عاطفی اندوه خشونت در خانواده آزار همسر تبعیض در خانه	مزاح با اعضای خانواده محبت احترام به والدین و سپاسگزاری از ایشان سلام کردن سازگاری و مدارا تکریم شخصیت اعضای خانواده پرهیز از خشم
موانع اجتماعی	راهکارهای اجتماعی
چشم و هم‌چشمی دوستان ناباب	حیاء امر به معروف و نهی از منکر تفریح سالم و شادی‌آور حُسن معاشرت صلهٔ ارحام مسئولیت‌پذیری

نتیجه گیری

شخصیت هر انسانی متأثر از خانواده و محیطی است که در آن زندگی می‌کند. روابط افراد در محیط خانواده، نه تنها رفتار او را تحت تأثیر مستقیم خود قرار می‌دهد، بلکه افکار و اندیشه‌ها و در نهایت سعادت و شقاوت او را می‌سازد.

رشد و شکوفایی نظام خانواده، مرهون شناخت و رعایت دقیق حقوق هر یک از اعضای آن نسبت به یکدیگر است. در نظام خانواده، پدر و مادر و زن و شوهر است که هر کدام، از حقوق ویژه‌ای در ارتباط با یکدیگر و در ارتباط با فرزندان برخوردارند، به عبارتی هر چه خانواده به سوی اسلامی و قرآنی شدن پیش رود، به‌طور قطع جامعه نیز سالم‌تر خواهد بود. امام رضا^(ع) نسبت به خانه و خانواده اهمیت فراوانی قائل هستند و برای اینکه این کانون مقدس، گرم نگه داشته شود و مکانی مناسب برای پرورش اعضای آن باشد، آموزه‌های بسیار جالبی ارائه داده‌اند. این آموزه‌ها، هم راهکار و هم تشویق برای خوب زیستن زن و مرد هستند. می‌توان ادعا کرد که توجه دقیق در محتوا و پیام‌های نویدبخش این آموزه‌ها در جهت ریشه‌کن شدن اختلاف‌ها بسیار سودمند خواهد بود.

در این نوشتار، موانع اجتماعی، عاطفی، اقتصادی و اخلاقی در تحکیم نهاد خانواده از منظر امام رضا^(ع) را استخراج و مورد بررسی قرار دادیم و برای مقابله با این موانع، راهکارهایی را بر اساس آموزه‌های آن حضرت استخراج و استنباط کردیم. با پیروی از آموزه‌های رضوی می‌توان به‌عنوان یک انسان سالم که جامعه سالم را می‌سازد، به مقابله با آسیب‌ها پرداخت و در راه تعالی و کمال گام برداشت.

پیشنهادها

۱. هر یک از موانع عاطفی، اقتصادی، اجتماعی و اخلاقی به‌صورت مجزا بررسی شود تا به‌صورت دقیق‌تر مورد بررسی قرار گرفته و راهکارهای جدیدتری نیز ارائه شود؛
۲. محققان، به بررسی موانع و راهکارهای دینی، فرهنگی، عقلانی و ... که به‌دلیل

- ❖ محدودیت، در این نوشتار مورد بررسی قرار نگرفته است پردازند.
- ❖ سال دوم، شماره هفتم، پاییز ۱۳۹۳
۳. آموزش و پرورش به طریق مناسب، یافته‌های این بررسی را در کتاب‌های درسی و متناسب با شرایط سنی و دوره‌های تحصیلی مختلف منعکس کند.
۴. برنامه‌سازان، موانع و راهکارهایی را که در بررسی حاضر استنباط شده در اولویت کارهای تولیدی خود قرار دهند.
۵. دستگاه‌های مختلف فرهنگی، در برنامه‌های خود، این موانع و راهکارها را به مخاطبان خود منتقل کنند.

منابع و مأخذ

قرآن کریم.

- اربلی، علی بن موسی، (۱۳۸۱ق). *کشف الغمه فی معرفه الائمه*. دو جلد، تهران: اسلامیه.
- آزاد، حسین و انسیه نصیب البکاء، (۱۳۸۰). «مقایسه و ویژگی‌های فردی و شخصیتی در زوج‌های سازگار و ناسازگار شهر تهران». *دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی*، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان، سال سوم، شماره هفتم: ۵۴-۴۱.
- آقاچانی، محمدصادق، (۱۳۹۰). *خانواده*. تهران: شرکت چاپ و نشر بین‌الملل.
- آقامحمدیان، حمیدرضا و مرتضی روستایی، (۱۳۸۵). *نهاد خانواده در جامعه دینی*. اندیشه حوزه، سال ۱۲: ۶۲ - ۶۱.
- آمدی، عبدالواحد بن محمد، (۱۳۷۷). *غررالحکم و دررالکلم*. تصنیف: مصطفی و حسین درایتی، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- امین‌عاملی، سیدمحسن، (۱۳۳۷). *اعیان الشیعه*. ۱۱ جلد، تهران: سازمان چاپ و انتشارات.
- بهشتی، احمد، (۱۳۷۷). *خانواده در قرآن*. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- جمعی از مؤلفان، (۱۳۷۴). *روان‌شناسی رشد با نگرش به منابع اسلامی*. دو جلد، تهران: سمت.
- جوادی‌آملی، عبدالله، (۱۳۷۹). *تسنیم: تفسیر قرآن کریم*. ۳۱ جلد، قم: اسراء.

جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۳). *زن در آینه جلال و جمال*. قم: اسراء.

حائری کرمانی، حسین، (۱۳۸۴). *سخنان گهربار درالکلام (حضرت امام علی بن موسی الرضا^{علیه السلام})*: به انضمام سخنان حضرت امام موسی کاظم، حضرت امام محمد تقی^{علیه السلام} و ...). مشهد: انصار.

حرانی، حسن بن علی بن حسن بن شعبه، (۱۳۹۴ق). *تحف العقول عن آل الرسول*. قم: بصیرت.

حرعاملی، محمد بن حسن، (۱۳۹۱ق). *وسایل الشیعه*. ۳۰ جلد، بیروت: دارالتعارف للمطبوعات.

حرعاملی، محمد بن حسن، (۱۴۰۹هـ ق). *وسایل الشیعه*. چاپ اول، ۲۹ جلد، قم: مؤسسه آل البيت^{علیهم السلام}.

حسینی شاه عبدالعظیمی، حسین بن احمد، (۱۳۶۳). *تفسیر اثنی عشری*. تهران: میقات.

حسینیا، احمد، (۱۳۸۰). *بهداشت روانی ازدواج و همسر داری*. تهران: مفید.

حکیمی، محمد، (۱۳۸۷). *فرازهایی از سخنان امام رضا^{علیه السلام}*. پنج جلد، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.

حیدری، مجتبی، (۱۳۸۵). *دین داری و رضامندی خانوادگی*. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی^{ره}.

دیلمی، شیخ حسن، (۱۴۱۲ق). *ارشاد القلوب إلى الصواب*. دو جلد، قم: شریف رضی.

رضی، سید شریف، (۱۳۷۸). *نهج البلاغه*. ترجمه و شرح فیض الاسلام، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

ساروخانی، باقر، (۱۳۷۹). *جامعه شناسی خانواده*. تهران: سروش.

سالاری فر، محمدرضا، (۱۳۸۷). *خانواده در نگرش اسلام و روان شناسی*. تهران: سمت.

ستوده، هدایت الله و علی بقائی سرایی، (۱۳۸۷). *جامعه شناسی آموزش و پرورش*. تهران: ندای آریانا.

شرف الدین، سید حسین، (۱۳۷۸). *تحلیلی اجتماعی از صلوة رحم*. قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.

شرفی، محمدرضا، (۱۳۸۹). *مهارت های زندگی در سیره رضوی*. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.

شعاع کاظمی، مهرانگیز، (۱۳۸۴). «خانواده و آسیب های روانی موجود در آن». *معرفت*، سال ۱۴، شماره ۹۴.

صدوق، ابوجعفر محمد بن علی بن حسین بابویه قمی، (۱۴۱۷ق). *امالی*. چاپ اول، قم: بنیاد بعثت.

صدوق، ابوجعفر محمد بن علی بن بابویه، (۱۴۰۴ق). *عیون اخبار الرضا*. تحقیق شیخ حسین اعلمی، دو جلد، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.

طباطبایی، سید محمد حسین، (۱۳۷۴). *المیزان فی تفسیر القرآن*. مترجم سید محمدباقر موسوی همدانی، ۲۰ جلد، قم: دفتر انتشارات اسلامی.

موانع و راهکارهای تحکیم نهاد ... ❖ ۱۴۳

سال دوم، شماره هفتم، پاییز ۱۳۹۳

طبرسی، حسن بن فضل، (۱۳۹۲ق). *مکارم الاخلاق*. دو جلد، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
عامر طائی، عبدالله بن احمد، (۱۴۰۸ق). *صحیفة الرضا*. مترجم محمدرضا ضمیری، قم: مؤسسه امام
مهدی (عج).

عبدی و یزدانی مقدم، (۱۳۸۸). *تأثیر تعالیم دینی و کسب مهارت‌های زندگی در سیره رضوی*. مشهد:
کتاب‌شناسی ملی.

عطاردی قوجانی، عزیزالله، (۱۴۰۶ق). *مسند الامام الرضا ابی الحسن علی بن موسی (ع)*. دو جلد، مشهد:
المؤتمر العالمي الامام الرضا (ع).

فرجاد، محمدحسین، (۱۳۶۳). *آسیب‌شناسی اجتماعی و جامعه‌شناسی انحرافات*. تهران: بدر.
فولادی، محمد، (۱۳۸۲). *بررسی میزان و عوامل اقتصادی- اجتماعی مرتبط با سرقت در میان جوانان
شهر قم*. قم: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی.

کلینی، محمدبن یعقوب، (۱۳۶۵). *کافی*. ۸ جلد، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

کمالی دزفولی، علی، (۱۳۶۹ش). *قرآن و مقام زن*. تهران: هادی.

کوئن، بروس، (۱۳۷۰). *درآمدی بر جامعه‌شناسی*. محسن ثلاثی، تهران: فرهنگ معاصر.

گروه محققین، (۱۳۶۳). *جامعه‌شناسی روش‌های درمان گروهی*. قم: دفتر همکاری حوزه و دانشگاه.

مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳ق). *بحار الانوار*. ۱۱۰ جلد، بیروت: دار الاحیاء التراث العربی.

محبی، سیده فاطمه، (۱۳۸۱). «آسیب‌شناسی اجتماعی زنان»، *مطالعات راهبردی زنان*. سال چهارم،
شماره ۱۵: ۶-۷.

محمدری شهری، محمد، (۱۳۸۴). *میزان الحکمه*. مترجم حمیدرضا شیخی، ۱۵ جلد، قم: دارالحدیث.
مرکز مطالعات و پژوهش‌های فرهنگی حوزه علمیه، (۱۳۸۵). «نشاط در خانواده». *صبح*، سال پنجم،
شماره ۱۹: ۱۰۵-۱۲۲.

مکارم‌شیرازی، ناصر، (۱۳۷۸). *تفسیر نمونه*. ۲۷ جلد، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

موسوی، رقیه، (۱۳۷۷). «بررسی و مقایسه عوامل مؤثر بر رضامندی زناشویی در سه گروه پزشکان،
کارمندان و کارگران شهر تهران». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت معلم، دانشکده علوم تربیتی و
روان‌شناسی.

میر احمدی‌زاده، علیرضا و همکاران، (۱۳۸۲). «رضایت‌مندی زناشویی و تعیین عوامل تأثیرگذار بر آن
در شیراز». *اندیشه و رفتار*، سال هشتم، شماره ۳۲: ۶۳-۵۶.

- ❖ سال دوم، شماره هفتم، پاییز ۱۳۹۳
- ❖ ناصف، شیخ منصور علی، (۱۹۷۵م). *التاج الجامع للاصول فی احادیث الرسول*. بیروت: دارالفکر.
- نجاتی، محمد عثمان، (۱۳۸۱)، *قرآن و روان‌شناسی*. مترجم عباس عرب، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- نوری طبرسی، حسین، (۱۴۰۸ق). *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*. ۱۸ جلد، بیروت: مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث.
- ویرجینا ستیر، (۱۳۷۶). *آدم‌سازی*. مترجم بهروز بیرنگ، تهران: رشد.

Haworth-Hoepfner, Susan, (2000). "The Critical Shapes of Body Image The Role of Culture and Family in the Production of Eating Disorders"., *Journal of Marriage and the Family*, Vol 62: 212-227.